

ΕΥΡΗΜΑΤΑ ΠΑΛΑΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ ΣΤΗ ΒΕΛΙΚΑ Συμβολή στην έρευνα για την Μελίβοια των πρώτων βυζαντινών χρόνων

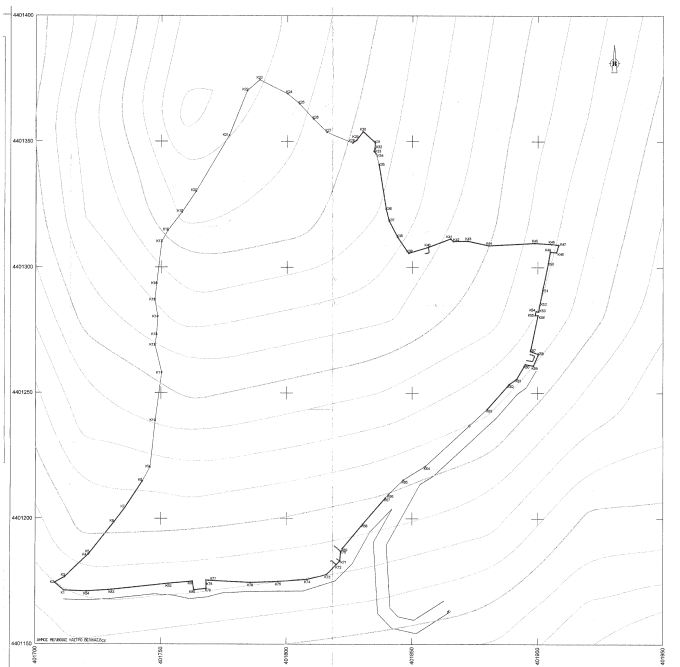
Σταυρούλα Σδρόλια

Στην περιοχή της Βελίκας δεν είχαν γίνει μέχρι πρόσφατα αρχαιολογικές έρευνες και τα μόνα γνωστά στοιχεία ήταν οι αναφορές στη θέση Καστρί από παλιότερους συγγραφείς¹, καθώς και η σύντομη περιγραφή του Ν. Νικονάνου σχετικά με την ανεύρεση γλυπτών παλαιοχριστιανικής εκκλησίας στο οικόπεδο Ι. Καλαγιά το 1973².

Το 2008 υπήρ-

ξε σημαντική χρονιά για την αρχαιολογική έρευνα της περιοχής, διότι αφ' ενός έγιναν συ-

στηματικοί καθαρισμοί στο κάστρο³, που βοήθησαν στον προσδιορισμό της έκτασής του, αφετέρου πραγματοποιήθηκε σωστική ανασκαφή στο οικόπεδο Καλαγιά, στους πρόποδες του Κάστρου, που έφερε στο φώς παλαιο-

1. Κάστρο Βελίκας,
Τοπογραφικό.

χριστιανικό συγκρότημα. Οι δύο αυτές έρευνες εμπλούτισαν σημαντικά τις γνώσεις μας για την περιοχή, οι οποίες, συνδυαζόμενες με την ανάγνωση των πηγών μπορούν να διαλευκάνουν ορισμένες πτυχές της ιστορίας της.

Οι καθαρισμοί στο κάστρο Βελίκας έγιναν από ολιγομελές συνεργείο της 7ης Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων με την συμβολή του Δήμου Μελιθοίας και αποκάλυψαν το εξωτερικό περίγραμμα του φρουρίου, ενώ αποκλούθησαν επιλεκτικά ορισμένες ανασκαφικές τομές (εικ. 1). Πρόκειται

2. Κάστρο Βελίκας. Ανατολική πλευρά από τη θάλασσα.

για μικρό οχυρό, έκτασης 21 στρεμμάτων, που καταλαμβάνει την κορυφή και τις νότιες υπόγειες χαμηλού λόφου, σε απόσταση 800 μ. από τη θάλασσα (εικ. 2). Στα δυτικά του κάστρου βρίσκεται ο λόφος της μονής Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου και ανάμεσά τους στενή χαράδρα, που διαρρέεται από το ρέμα Δραγούτη. Η απόκρημνη παρειά του λόφου του κάστρου στην πλευρά αυτή, όπως και στα βόρεια, καθιστά το

τμήμα αυτό απόρθητο, ενώ επαρκής προστασία παρέχεται επίσης στα νότια από το ρέμα της Πλατανιάς, που δυσκολεύει την προσπέλαση ακόμη και

σήμερα αρκετούς μήνες το χρόνο.

Το σχήμα του κάστρου είναι ακανόνιστο, με τον κύριο άξονα σε κατεύθυνση Β-Ν. και μέγιστες διαστάσεις 117 μ. πλάτος και 217 μ. μήκος. Η νότια και ανατολική πλευρά διατηρούνται σε μέσο ύψος από 1 μέχρι 3 μ. (εικ. 3), ενώ οι υπόλοιπες έχουν καταστραφεί και μόνον μικρά τμήματά τους διαγράφονται στο δασώδες έδαφος.

Όλη η έκταση του λόφου είναι κατάφυτη με δένδρα και θάμνους, με μεγάλη περιεκτικότητα σε ελαιόδενδρα, όπως αναγράφεται στο συμβόλαιο αγοράς του χώρου το 1930 από την Κοινότητα Μελιβοί-

ας⁴. Ανάμεσα στα δένδρα διακρίνεται αφθονία ερειπίων και είναι φανερό ότι το κάστρο περικλείει λείψανα οικισμού.

Τα τείχη έχουν πάχος 2 μ. και προστατεύονται στο νοτιοανατολικό τμήμα, το πλέον ευπρόσβλητο, από ορθογώνιους πύργους. Διακρίνονται με σιγουριά δύο από αυτούς⁵, ένας στην ανατολική (εικ.5) και ένας στη νότια πλευρά, διαστάσεων 3x5 μ., καθώς και λείψανα άλλων τριών, η μορφή των οποίων δεν είναι ακόμη ξε-

κάθαρη, πριν γίνουν ανασκαφικές εργασίες. Στην ανατολική πλευρά υπάρχει μία πύλη, πλάτους 1.70 μ.,

3. Κάστρο Βελίκας.
Ανατολική πλευρά.
Λεπτομέρεια.

δίπλα στην οποία διαμορφώνεται μια κλίμακα ανόδου στις επάλλξεις (εικ.4) και πιθανόν άλλη μία στον νοτιοανατολικό πύργο. Η τοιχοδομία αποτελείται από μικρούς και μεσαίους ημιλαξευμένους λίθους, συναρμοσμένους με σκληρό ασβεστοκονίαμα υπόλευκου χρώματος με μεγάλη περιεκτικότητα σε χαλίκι. Η διάταξή τους είναι ακανόνιστη αλλά καταβάλλεται προσπάθεια εξομάλυνσης των όψεων. Στη νότια πλευρά διακρίνεται μικρό τμήμα με χρήση ρόδινου κονιάματος και λίγων τμημάτων πλίνθων σε σχήμα Λ, καθώς και χρήση

4. Κάστρο Βελίκας. Η Ανατολική είσοδος με την κλίμακα ανόδου στις επάλλξεις.

μικρών λίθων σε λοξή θέση, ανάλογη με των πλίνθων σε διπλανά σημεία.

Τα ευρήματα αποτελούνταν από όστρακα αργείων, κυρίως αμφορέων (εικ.8) και πιθαριών (εικ.9), που οδηγούν σε μια αρχική χρονολόγηση των επιχώσεων στα τέλη του 6ου ή τον 7ο αι. μ. Χ., στοιχείο που συμφωνεί με την κατασκευή των τειχών. Δεν υπάρχουν στοιχεία για τη συνέχιση της ζωής στο κάστρο μετά τον 7ο αι. και φαίνεται ότι η περιοχή ερημώνεται λόγω

της αραβικής απειλής, όπως συμβαίνει σε πολλές παραλιακές θέσεις του Αιγαίου⁶. Από όσο μπορεί να συμπεράνει κανείς από το

στάδιο της έρευνας, το τείχος κτίσθηκε σε μία φάση, εκτός του μικρού τμήματος με τις πλίνθους, που ανήκει σε μεταγενέστερη επισκευή. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το πρόσδετο εξωτερικό θεμέλιο σε τμήμα της νότιας πλευράς, μήκους 30 μ., που έχει κατασκευασθεί από λίθους σε σειρές, χωρίς παρεμβολή ασβεστοκονιάματος και μπορεί να χρονολογηθεί στα προχριστιανικά χρόνια (εικ.6). Αποτελεί πιθανότατα ένδειξη παλαιότερης οχύρωσης. Η ομοιότητα των χρησιμοποιούμενων λίθων με ε-

κείνους του παλαιοχριστιανικού τείχους, καθώς και η παρουσία κεραμικής ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων στην περιοχή του κάστρου, δείχνει ότι η παλαιοχριστιανική οχύρωση κτίστηκε σε ήδη κατοικημένη θέση και με χρήση παλιότερου υλικού.

Με την ολοκλήρωση της πρώτης φάσης των ερευνών συντάχθηκε από το Δήμο Μελιβοί-

ας τοπογραφική και αναστηλωτική μελέτη του κάστρου⁷, με σκοπό να προωθηθεί η

5. Κάστρο Βελίτσας. Ο αναστηλωτικός πύργος.

ανάδειξή του μέσω ευρωπαϊκών προγραμμάτων. Στη συνέχεια, το 2009 έγιναν σύντομες έρευνες στον χώρο της ανατολικής πύλης, εσωτερικά, και αποκαλύφθηκαν κτιστοί τοίχοι με πεζούλι στη νότια πλευρά, που δημιουργούν ένα είδος διαδρόμου. Στα βόρεια εκτείνεται παλαιοχριστιανική εκκλησία, από την οποία ερευνήθηκε η ανατολική κόγχη, ενσωματωμένη μέσα στο τείχος (εικ.7).

Στα νότια και ανατολικά του κάστρου και στις παρειές του δρόμου που έχει διανοιχθεί

6. Κάστρο Βελίκας. Το αρχαιότερο τείχος.

από παλιά για την εξυπηρέτηση των γύρω ιδιοκτησιών, διακρίνονται λείψανα τοίχων, καδώς και τάφων, κιβωτιόσχημων και κεραμοσκεπών⁸.

Αρκετοί παλιότεροι συγγραφείς έχουν αναφερθεί στο Κάστρο Βελίκας, στα πλαίσια αναζήτησης της αρχαίας Μελίβοιας, αναζήτηση η οποία κυριάρχησε για αρκετές δεκαετίες στην επιστημονική έρευνα της περιοχής. Πρώτος ο περιηγητής του 19ου αι. M.W. Leake αναφέρθη-

κε στο κάστρο⁹, εκφράζοντας την πιθανότητα ταύτισης της θέσης με την αρχαία Μελίβοια, χωρίς να έχει ο ίδιος άμεση γνώση των ερειπίων, αφού

καλύπτονταν από πυκνή βλάστηση. Στην εποχή του και μέχρι πρόσφατα η περιοχή ήταν απλώς μια τοποθεσία με ελαιόδενδρα και το χαρακτηριστικό τοπωνύμιο Παλιόκαστρο, ενσωματωμένη στη μεγάλη εδαφική έκταση της μονής Θεολόγου, η οποία κατέλαβε τον γύρω χώρο στην τελευταία μετατόπισή της, στα τέλη του 18ου αιώνα¹⁰.

Στα πρόσφατα χρόνια, ο Α. Τζιαφάλιας¹¹, ο Ν. Δρόσος¹² και ο Β. Helly¹³ υποστήριξαν την ταύτιση της θέσης του Κάστρου Βελίκας με την αρχαία Μελίβοια, κρί-

νοντας κυρίως από το μέγεθος και την χρονολόγηση των ευρημάτων της άλλης επικρατούσας υποψήφιας θέσης στο Λόφο Σκιαδά Αγιοκάμπου. Επίσης, ο Δ. Αγραφιώτης¹⁴ αναφέρθηκε στα νεκροταφεία που υπήρχαν στους πρόποδες του λόφου, από τα οποία παρέδωσε ο ίδιος στην Αρχαιολογική συλλογή Αγιάς νομίσματα του 4ου αι. μ. Χ. καθώς και «βαρβαρικά» τύπου φα-

κής, ενώ τα συσχέτισε με τα παλαιοχριστιανικά ευρήματα της παραλιακής περιοχής (οικόπεδο Καλαγιά).

7. Κάστρο Βελίκας. Το ιερό Βήμα της εκκλησίας.

Μετά την αποκάλυψη των ερειπίων στο Κάστρο Βελίκας, φαίνεται ότι πράγματι ήταν εδώ η Μελίβοια στα ρωμαϊκά και τα παλαιοχριστιανικά χρόνια¹⁵, αφού στη γνωστή ακρόπολη του Λόφου Σκιαδά δεν υπάρχουν, σύμφωνα με τον ανασκαφέα της Α. Τζιαφάλια, ευρήματα μεταγενέστερα του 2ου αι. π.Χ. Όσο για την προγενέστερη περίοδο, η επικρατέστερη θέση της Μελίβοιας μέχρι την καταστροφή της από τους Ρωμαίους το 168 π.Χ. παραμένει ο Σκιαδάς, σύμφωνα και με την άποψη του Χ. Ιντζεσίλογλου, καθόσον από τον χώρο αυτό προέρχονται τα σημαντικότερα ευρήματα κλασικών χρό-

8. Κάστρο Βελίκας. Αμφορέας.

νων της ευρύτερης περιοχής.

Οι περισσότερες αρχαιολογικές πληροφορίες για την περιοχή της Βελίκας στη ύστερη αρχαιότητα μέχρι στιγμής προέρχονται από το παλαιοχριστιανικό οικοδόμημα (εικ.10) που ερευνήθηκε το 2008 στα πλαίσια εκσκαφών για ανέγερση οικοδομής στο οικόπεδο Γ Καλαγιά - Α. Κωνσταντίνου. Εδώ αποκαλύφθηκε κτιριακό συγκρότημα σε χώρο διαστάσεων 25x25 μ., που αποτελείται σχηματικά από τέσσερις ορθογώνιους χώρους διαφορετικών φάσεων γύρω από κεντρική αυλή (εικ.11)¹⁶.

Α' Φάση. Τα αρχαιότερα κτίσματα εντοπίσθηκαν κάτω από τη βόρεια πτέρυγα του συγκροτήματος και σε

διαφορετικό προσανατολισμό από αυτή. Διατηρούνται αποσπασματικά και χρονολογούνται βάσει κεραμικής στην πρώιμη παλαιοχριστιανική περίοδο. Δεν έγιναν έρευνες στα βαθύτερα στρώματα αλλά η σποραδική ανεύρεση ελληνιστικής κεραμικής υποδηλώνει την ύπαρξη παλιότερης κατοίκησης.

Β' Φάση. Στα ανατολικά του συγκροτήματος βρίσκεται ορθογώνιο κτίσμα διαστάσεων 11x6 μ.(έστω Χώρος 1) από το οποίο αποκαλύφθηκαν μόνον δύο τοίχοι, ο βόρειος με ένα ανοίγμα και ο δυτικός με δύο ανοίγματα. Ο νότιος τοίχος είναι κατεστραμμένος, ενώ ο βόρειος συνεχίζεται στο όμορο προς ανατολάς οικόπεδο (ιδιοκτησίας Ι. Καλαγιά). Εκεί αναφέρθηκε το 1973 α-

νέυρεση παλαιοχριστιανικού ναού¹⁷, από τον οποίο προήλθαν παλαιοχριστιανικά κιονόκρανα και βάσεις κιόνων, με μοναδικό σωζόμενο σήμερα ένα κιονόκρανο ιωνικού τύπου με συμφυές επίθημα¹⁸, που έχει χρονολογηθεί στο δεύτερο μισό του βου αιώνα. (εικ.15)

Το κτίσμα που βρέθηκε το 2008 είναι ισχυρή ασβεστόκτιστη κατασκευή με πάχος τοίχων 0.75 μ., κτισμένη με ημιλαξευτούς λίθους και ισχυρό κονίαμα, καθώς και εξωτερικό επίχρισμα. Δεν σώζονται ίχνη του δαπέδου και η δεμελίωση του κτιρίου βρίσκεται σε βάθος 1 μ., μέσα σε στρώμα άμμου. Το πλάτος του θα έφθανε τα 15 μ. -εάν είχε τρία ανοίγματα προς τα

9. Κάστρο Βελίκας. Κάλυμμα πύδου.

δυτικά· με το μήκος μεγαλύτερο, όπως συμβαίνει στους ναούς αυτής της εποχής και στην κατεύθυνση Α-Δ.

Γ' Φάση. Στο κτίριο αυτό προστέθηκε μία πτέρυγα προς βορρά, εσωτερικού πλάτους 2.80μ., και μία προς δυσμάς, πλάτους 3.30 (Χώρος 2), κτισμένες με αργολιθοδομή, χωρίς συνδετικό κονίαμα. Η βορεινή πτέρυγα διαδέτει ένα χώρισμα στην προέκταση προς βορρά του ασβεστόκτιστου τοίχου, που δημιουργεί τους Χώρους 3 και 4. Ο χώρος 3

10. Βελίκα, οικόπεδο Γ. Καλαγιά - Α. Κωνσταντίνου, γενική άποψη.

(προς ανατολάς) υποδιαιρέθηκε μεταγενέστερα σε δύο μέρη με χώρισμα που καταλαμβάνει το μισό του πλάτους. Στο κέντρο του χώρου 3α εντοπίσθηκε κτιστή ορθογώνια κατασκευή με μικρή λεκάνη στη μέση, διαμέτρου 0.70, και διατηρούμενου βάθους 0.30, επιχρισμένη με υδραυλικό κονίαμα. Στο εσωτερικό της βρέθηκε μαρμάρινος ανάγλυφος κιονίσκος ύψους 0.70, με τρεις δακτυλίους στη βάση του, που μπορεί

να προέρχεται από Αγία Τράπεζα ή κάποιο κ ι β ώ ρ ι ο (εικ.12). Είναι πιθανόν να ήταν αρχικά ενοποιημένοι οι Χώροι 3 και 4, με είσοδο από

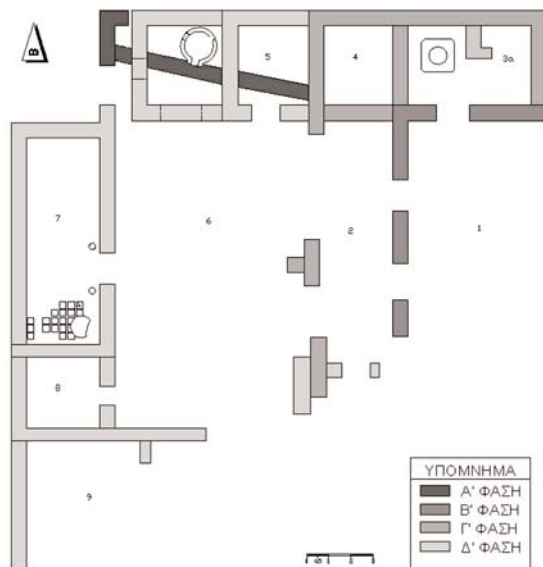
τον Χ.1, διότι ο Χ.4 δεν έχει άνοιγμα και το διαχωριστικό ανάμεσά τους είναι επιφανειακό.

Δ' Φάση. Στα δυτικά των προηγούμενων κατασκευών προστέθηκε ορθογώνιο συγκρότημα με τρεις πτέρυγες γύρω από αίθριο χώρο. Η βορεινή πτέρυγα (Χώρος 5), εξωτερικών διαστάσεων 8χ5 μ., κτίσθηκε και αυτή σταδιακά, με ανοίγματα στα νότια, προς το αίθριο, ενώ αργότερα το εσωτερικό χώρο και κάποια ανοίγματα καταργήθηκαν. Εδώ εγκαταστάθηκε ελαιοπιεστήριο, όπως προκύπτει από στρογγυλή λίθινη πλάκα με προχοή, διαμέτρου 1.5μ. (εικ.13)

Δυτικά του αί-

θριου χώρου κατασκευάσθηκε άλλη πτέρυγα, διαστ.14.5χ5μ., που διαδέτει και αυτή χώρισμα (Χώροι 7,8) και βλέπει ανατολικά προς την αυλή. Στο νότιο τμήμα του Χ.7 διατηρήθηκε το μοναδικό δείγμα δαπέδου από πλίνθους, διαστ.3.20χ1.60, μαζί με πυθμένα πιδαριού (εικ.14). Στο κέντρο του Χ.8, αντίστοιχα, σώζεται κατασκευή με πλίνθους σε βύθισμα του

εδάφους, που μπορεί να υποδηλώνει εστία για την παρασκευή φαγητού. Εδώ βρέθηκαν πολλά τμήματα πιδαριών και αρκετά ακόμη στο δυτικό τμήμα του αιθρίου, που φαίνεται ότι εί-

11. Βελίκα, οικόπεδο Γ. Καλαγιά - Α. Κωνσταντίνου, κάτοψη.

χε επίσης αποθηκευτική χρήση.

Νότια του αίθριου χώρου έγιναν κτιριακές προσθήκες, που αποκαλύφθηκαν αποσπασματικά λόγω καταστροφής. Ο Χ.9 φαίνεται ότι ήταν ορθογώνιος με κατεύθυνση Β-Ν. Διατηρήθηκε σε μήκος 6.80 και χωρίζεται από τον Χ.10 με τοίχο διατηρούμενου μήκους 1.50μ. Ο Χ.10 επικοινωνούσε με το αίθριο με άνοιγμα. Η νότια πτέρυγα βρέθηκε καλυμμένη από επιχώσεις 2μ., στις οποίες είναι φανερό στρώμα χαλικιού ύψους 0.70 έως

12. Βελίκα, οικόπεδο Γ. Καλαγιά-Α. Κωνσταντίνου, βαπτιστήριο.

0.90μ., που δείχνει την καταστροφή που προκλήθηκε από τον παρακείμενο χείμαρρο Πλατανιά.

Σε όλους τους χώρους η κεραμική χρονολογείται στην παλαιοχριστιανική περίοδο, ενώ από νομίσματα μπορεί να τοποθετηθεί στα μέσα του βου αιώνα η β' φάση (περίοδος Ιουστινιανού), στο τρίτο τέταρτο του βου αιώνα η γ' φάση (βάσει νομίσματος του Ιουστίνου) και αμέ-

σως μετά οι μεταγενέστερες. Τα υπόλοιπα ευρήματα ήταν κυρίως τμήματα πιδαριών (εικ.18) και άλλων μεγάλων αγγείων, όστρακα αμφο-

ρέων, λίγων μαγειρικών (εικ.17) και άλλων σκευών καθημερινής χρήσης. Στους αμφορείς φαίνεται ότι επικρατεί ο τύπος με το στενό λαιμό και τη σφαιρική κοιλιά, που ονομάσθηκε Late Roman 2 (εικ. 16), όπως συμβαίνει και σε άλλους παραλιακούς οικισμούς του Αιγαίου και έχει σχετισθεί με την παραγωγή και εμπόριο λαδιού¹⁹. Η ύπαρξη πινακίων με γραπτή διακόσμηση του βουαι., καθώς και γυάλινων ποτηριών με ψηλό πόδι που έχουν ταυτισθεί με καντήλες²⁰ προσδίδει αρκετή ποικιλία στα χρησιμο-

ποιούμενα σκεύη. Θα πρέπει ωστόσο να σημειωθεί ότι υπήρχε μεγάλη διαταραχή των επιχώσεων, λόγω της αγροτικής χρήσης του χώρου (δενδροκαλλιέργεια), γεγονός που είχε ως συνέπεια να μη βρεθούν δάπεδα ούτε αρκετά στοιχεία για τη χρήση των χώρων. Μέρος των ευρημάτων, όπως και εκείνων του Κάστρου, εκτίθενται στην Αρχαιολογική Συλλογή Μελιβοίας, σε αίθουσα

του Σχολείου που παραχωρήθηκε από το Δήμο.

Επειδή στο όμορο προς ανατο-

13. Βελίκα, βόρεια πτέρυγα με το ελαιοτριβείο.

λάς οικόπεδο θρέθηκε στις αρχές της δεκαετίας του 1970 παλαιοχριστιανική εκκλησία²¹, τα ανεσκαμμένα κτίρια θα μπορούσαν να συνδεθούν με αυτήν, κάτι που ταιριάζει και με τη διάταξή τους.

Ο ανατολικός ορθογώνιος χώρος με τα πολλά ανοίγματα μπορεί να ταυτισθεί με τον εξωνάρθηκα της βασιλικής και την ανατολική στοά του αιθρίου και ο γειτονικός προς βορρά χώρος με εκείνον του Βαπτιστηρίου²². Τα υπόλοιπα κτίρια που διατάσσονται περίξ

του αιθρίου είναι κατά βάσιν αποθηκευτικοί και άλλοι βοηθητικοί χώροι, όπως το ελαιοπιεστήριο, κάτι που παρατηρείται συχνά σε προσκίσματα βασιλικών από τα τέλη του βου αιώνα²³. Οι υποθέσεις αυτές για την ταύτιση των χώρων δεν μπορούν, όπως είναι φυσικό, να επιβεβαιωθούν χωρίς την διερεύνηση της πιθανολογούμενης εκκλησίας στο οικόπεδο I. Καλαγιά.

Η σημασία του ερευνηθέντος συγκροτήματος αυξάνεται αν συνεξετασθεί το γεγονός ότι είναι το πρώτο παλαιοχριστιανικό κτί-

14. Βελίκα, δυτική πτέρυγα με το πήλινο δάπεδο.

ριο που ανασκάπτεται στην πλευρά αυτή του Κισσάβου²⁴, όπου μέχρι πρότινος οι έρευνες περιοριζόνταν στα βυζαντινά μοναστήρια του Όρους των Κελλίων. Η παρουσία σκόρπιων πληροφοριών για ανεύρεση αρχαιοτήτων στα γειτονικά οικόπεδα σε μεγάλο βάθος λόγω των αποθέσεων των χειμάρρων, καθώς και η γειτνίαση με τον οχυρωμένο λόφο του Κάστρου καθιστά πιθανή την υπόθεση ότι η Μελίβοια των παλαιοχριστιανικών χρόνων απλωνόταν στην παραλιακή Βελίκα, στις ανατολικές υπώρειες του λόφου του Κάστρου.

Τον 7ο αιώνα φαίνεται ότι κτίζεται νέα ακρόπολη για να προστατεύσει τους πληθυσμούς από

τις επιδρομές²⁵, η οποία μέχρι τα τέλη του αιώνα ή τον επόμενο πιθανότατα εγκαταλείπεται, μαζί με τον παραλιακό οικισμό, για αναζήτηση ασφάλεστερων θέσεων σε ορεινότερες περιοχές.

Το κάστρο Βελίκας κατείχε τον πρόσθετο ρόλο του ελέγχου της παραλιακής οδικής αρτηρίας, που χρησιμοποιούνταν συχνά από την αρχαιότητα

15. Βελίκα, τμήμα κίονα με κιονόκρανο.

για την επικοινωνία Μακεδονίας και Νότιας Ελλάδος ως εναλλακτική των Τεμπών, η οποία συχνά αποκλειόταν από επιδρομείς²⁶. Η εξασφάλιση της διαδρομής αυτής είναι φανερή από τις προσπάθειες των Μακεδόνων βασιλέων να ελέγξουν τις πόλεις της Μαγνησίας, όπως επίσης και από την μέριμνα του Ιουστινιανού για την οχύρωση της Κενταυρόπολης και των Ευρυμενών, κωμοπόλεις με πρωτεύοντα ρόλο στην περιοχή επί της εποχής του²⁷. Η πρώτη από αυτές τοποθετείται στη Σκήτη, όπου υφίσταται μεγά-

λο οχυρό της παλαιοχριστιανικής περιόδου²⁸, και η δεύτερη με πιθανότητα στο Στόμιο, στον κατάφυτο λόφο πάνω από το λιμάνι²⁹. Η πρόσφατη χρονολόγηση του φρουρίου στο Καστρί-Λουτρό στον 7ο αι.κ.ε.³⁰ και η πιθανότητα τοποθέτησης και άλλων οχυρώσεων της παραλιακής διαδρομής, όπως εκείνων στη Βελίκα και στο Κόκκινο Νερό στην ίδια περίοδο, λόγω της ομοιότητας της κατασκευής τους, δείχνει την

αυξημένη σημασία της παράπλευρης διαδρομής τα τελευταία χρόνια, όταν αναφέρονται πολλές σλαβικές εγκαταστάσεις

16. Βελίκα, αμφορέας

στη Θεσσαλία, καθώς και το συνεχιζόμενο ενδιαφέρον των βυζαντινών αυτοκρατόρων για την αποκατάσταση της τάξης³¹.

Την επόμενη περίοδο, τη μεσοβυζαντινή, είναι φανερό ότι η περιοχή της Βελίκας περνάει σε δεύτερη μοίρα, λόγω των κινδύνων των από θαλάσσης επιδρομών και στην άμυνα της περιοχής πρωτοστατεί το κάστρο της Σκήτης, όπου γίνεται εκτεταμένη ανακαίνιση και προσθήκη. Το κάστρο αυτό βρίσκεται σε κεντρικότερη θέση και εξασφάλιζε τον έλεγχο τόσο της παράλιας διαδρομής όσο και της στροφής

της προς τη λεκάνη της Αγιάς.

Ο πληθυσμός της παλαιοχριστιανικής Μελίβοιας σχηματίζει σταδιακά τους ημιορεινούς οικισμούς Άλλη Χώρα, Μικρή και Μεγάλη Θανάτου και άλλους μικρότερους στον Κούτζιμπο, που απορροφήθηκαν τελικά στη Μεγάλη Θανάτου, τη σημερινή Μελίβοια³².

18. Βελίκα, χείλος πύλου

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Συγκεντρωμένα στοιχεία στο έργο Δρόσος 2006, 16 κ.ε. και σποραδικά.
2. Νικονάνος 1973, 381-82.
3. Μεμονωμένοι καθαρισμοί έγιναν από την υπηρεσία και παλαιότερα, χωρίς να αποκαλυφθεί το σχήμα του φρουρίου. Δεριζιώτης 2006, 52.
4. Προηγούμενως υπήρξε κτήμα της μονής Θεολόγου Μελιθοίας, όπως προκύπτει από έγγραφα της μονής, στα οποία αναφέρεται το τοπωνύμιο Παλιόκαστρο. Αγραφιώτης 2006, 44κ.ε., σχεδιάγραμμα στη σ.49.
5. Τα στοιχεία που αναφέρονται εδώ είναι προκαταρκτικά, διότι η ανασκαφική έρευνα συνεχίζεται.
6. Haldon 1990, 43.
7. Την ανέλαβε ο αρχιτέκτων Πασχάλης Ανδρούδης.
8. Δρόσος 2006, εικ. σ.24, 25.
9. Leale 1835, 414.
10. Αγραφιώτης 2006, 44 κ.ε.
11. Τζιαφάλιας 1994, 143 κ.ε. και στο Δρόσος 2006, 115 κ.ε.
12. Δρόσος 2006, 23.
13. Helly 2004, 110 κ.ε., Helly 2010. 404 - 5.
14. Αγραφιώτης 1994, 425 και στο Δρόσος 2006, 143.
15. Η πόλη αναφέρεται για τελευταία φορά τον 5ο αι. από τον Στέφανο Βυζάντιο. Meineke, 1958, 442.7.
16. Η πρώτη μορφή της έρευνας για το κτίριο αυτό παρουσιάσθηκε στο 3ο ΑΕΘΣΕ, Βόλος 2009, (πρακτικά υπό έκδοση).
17. Νικονάνος 1973, 382, Αγραφιώτης 1994, 425, Δρόσος 2006, 80, εικ. σ.25 και εικ. οπισθόφυλλου.
18. Νικονάνος 1973, 382, πιν. 328 γ (δύο κιονόκρανα, τρεις βάσεις και ένα τμήμα κίονα), Vemi 1989, 119, πιν. 31, Βαραλής 2003, 358, αρ.2. Το μοναδικό σωζόμενο σήμερα κιονόκρανο έχει μετα-

φερθεί στην Αρχαιολογική Συλλογή Μελιβοίας. που δημιουργήθηκε στο Σχολείο του οικισμού.

19. Karagiorgou 1999, 129κ.ε.

20. Παζαράς 2009, εικ.308-9.

21. Νικονάνος 1973, 382.

22. Το μικρό μέγεθος της κολυμβήθρας καθιστά πιθανό τον προορισμό της για νηπιοβαπτισμό, όπως η αντίστοιχη στη βασιλική στο Παλιοκκλησί Αζώρου Ελασσόνας (6^η φάση). Δεριζιώτης - Κουγιουμπζόγλου 2000, 193, εικ.6, Βαραλής 2003, 349, 350 (με άλλα παραδείγματα).

23. Βαραλής 2001, Β', 452. Βλ. επίσης κοιμητηριακή βασιλική του Δίου (Mentzos 2001, 7), βασιλική της Νικήτης Χαλκιδικής (Καραδέδος-Νικονάνος 2005, 367). Ελαιοπιεστήρια σε ύστερη φάση εγκαταστάθηκαν στη βασιλική Λαυρεωτικού Ολύμπου και τη βασιλική Πύδνας, Ράπτης 2001, σχ.75 και 72 αντίστοιχα, αρ.κατ.167 και 161. Παραδείγματα με ληνούς βλ. Παζαράς 2009, 196.

24. Παλαιοχριστιανικοί ναοί έχουν επισημανθεί παλαιότερα στους γειτονικούς παραθαλάσσιους

οικισμούς Κάτω Σωτηρίτσα και Αγιοκάμπο. Νικονάνος 1973, 382, Αγραφιώτης 1994, 425.

25. Είναι γνωστό ότι στα τέλη του 6ου αι. εντείνονται οι σλαβικές επιδρομές στη Θεσσαλία και τον 7ο αι. υπάρχουν ήδη σημαντικές σλαβικές εγκαταστάσεις στην περιοχή του Παγασητικού. Αβραμέα 1973, 120-21.

26. Helly 2002, 35 κ.ε.

27. Δρακούλης 2010, 382-3

28. Koder-Hild 1976, 58.

29. Koder-Hild 1976, 52 (λ.Κ.Σπανός). Η αρχαία πόλη τοποθετείται στον αρχαιολογικό χώρο πάνω από το Ομόλιο. Helly 2010, 411κ.ε.

30. Παπαθανασίου 2010, 287.

31. Παπαθανασίου 2010, 292.

32. Αγραφιώτης 1994, 424.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ΑΔ Αρχαιολογικό Δελτίο.
ΑΕΘΣΕ Αρχαιολογικό Έργο Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας.
ΑΕΜΘ Αρχαιολογικό Έργο Μακεδονίας-Θράκης.
Αβραμέα Α., 1973. Η βυζαντινή Θεσσαλία μέχρι του 1204, Αθήνα.
Αγραφιώτης Δ., 1994. Η επαρχία της Αγιάς κατά τη βυζαντινή εποχή, στο: Θεσσαλία. Δεκαπέντε χρόνια αρχαιολογικής έρευνας, 1975-1990. Αποτελέσματα και προοπτικές. Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου (Λυών, 17-22 Απριλίου 1990) τ. 2, Αθήνα, 423-430.
Αγραφιώτης Δ., 2006. Η μονή του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου στη Βελίκα της Μελίβοιας, στο: Δρόσος 2006, 28-49.
Βαραλής Ι., 2001. Η επίδραση της Θείας Λειτουργίας στα προσκτίσματα των παλαιοχριστιανικών βασιλικών του Ανατολικού Ιλλυρικού, Θεσσαλονίκη (αδήμ. διδακτορική διατριβή).
Βαραλής Ι., 2003. Η ναοδομία της Θεσσαλίας κατά την παλαιοχριστιανική περίοδο, ΑΕΘΣΕ 1, 345-369.
Γουλούλης Σ. - Σδρόλια Σ. 2010 (επιμέλεια). Άγιος Δημήτριος Στομίου, Ιστορία-Τέχνη - Ιστορική Γεωγραφία του μοναστηριού και της περιοχής των εκβολών του Πηνειού, Λάρισα.
Δεριζιώτης Λ., 2006. Το έργο της 7ης Εφορείας Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Αρχαιοτήτων στην περιοχή της Μελίβοιας, στο: Δρόσος 2006, 50-53.
Δεριζιώτης Λ.-Κουγιουμτζόγλου Σ., 2003. Χριστιανική Περραιβία. Τοπογραφικές

και ανασκαφικές έρευνες, ΑΕΘΣΕ 1, 389-401.

Δρακούλης Δ. 2010. Η περιφερειακή οργάνωση της Βορειοανατολικής Θεσσαλικής ακτής κατά την Ύστερη Αρχαιότητα, στο: Γουλούλης - Σδρόλια 2010, 375-390.

Δρόσος Ν., αρχιμανδρίτης, 2006 (επιμέλεια). Η ιστορική Μελίβοια, έκδ. Δήμος Μελιβοίας, Μελίβοια

Haldon J., 1990. Byzantium in the 7th century. The transformation of a culture, Cambridge 1990.

Helly B., 2002. Από τη Μελίβοια στη Δημητριάδα, στο: Δ. Αγραφιώτης (επιμέλεια), Αγιά, Ιστορικά-Αρχαιολογικά, Πρακτικά του Α΄ Ιστορικού-Αρχαιολογικού Συνεδρίου για την Αγιά και την επαρχία της, 35-43.

Helly B., 2004. Sur quelques monnaies des cites magnetes: Eureai, Eurymenai, Meliboia, Rhizous, *Οβολός* 7, 101-120.

Helly B., 2010. Από τις Ευρυμενές στη Μελίβοια, παραλιακές πόλεις της Θεσσαλίας. Προτάσεις επί αναλύσεως αρχαιολογικών δεδομένων και αρχαίων πηγών, στο: Γουλούλης - Σδρόλια 2010, 391-418.

Καραδέδος Γ.-Νικονάνος Ν., 2005. Βασιλική Σωφρονίου στη Νικήτη. Κύριες οικοδομικές φάσεις, *ΑΕΜΘ* 19, 359-373.

Karagiorgou O., 1999. LR2: a Container for the Military annona on the Danubian Border? *Όδι*: S.Kingsley and M. Decker ed., Economy and Exchange in the East Mediterranean during Late Antiquity, Proceedings of a Conference at Somerville College, Oxford, 29th May, 1999, 130-166.

Koder J. – Hild F, 1976. Hellas und Thessalia. *Tabula Imperii Byzantini* 1, Wien (εδώ σε μετάφραση από τον Γ. Παρασκευά, Η Βυζαντινή Θεσσαλία, *Οικισμοί - Τοπωνύμια - Μοναστή-*

ρια - Ναοί, ΘεσΣΗμ 12, 1987, 11-112, προσθήκες Κ.Σπανός - Δ.Αγραφιώτης).

Leake W.M., 1835. Travels in Northern Greece, London 1835.

Μαρκή Ε., 1995. Ανασκαφή Λουλουδιών 1995, ΑΕΜΘ 9, 195-203.

Meineke A. (επιμέλεια), 1958. Stephan von Byzanz Ethnika, Graz.

İentzos Á., 2001. Early byzantine ecclesiastical architecture in Pieria, Byzantine Macedonia, Papers from the Melbourne Conference, July 1995, ed. by J.Burke, R.Scott, 7-12.

Νικονάνος Ν., 1973. Καταγραφάι μνημείων και εικόνων, Ν.Λαρίσης, ΑΔ 28, Β2, Χρονικά, 381-382.

Παζαράς Θ., 2009. Ανασκαφικές έρευνες στην περιοχή της Επανομής Θεσσαλονίκης, 2009.

Παπαθανασίου Ε., 2010. Το Καστρί στην

τοποθεσία «Καστρί-Λουτρό» βορείως Μεσαγγάλων και η περιοχή του: Μερικές σκέψεις και παρατηρήσεις, στο: Γουλούλης - Σδρόλια 2010, 273-314

Παπανικόλα-Μπακιρτζή Δ. (επιμέλεια), 2002. Η καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο, έκδ. Υπουργείο Πολιτισμού, Αθήνα.

Παζαράς Θ., 2009. Ανασκαφικές έρευνες στην περιοχή της Επανομής Θεσσαλονίκης, 2009.

Ράπτης Κ., 2001. Παλαιοχριστιανικά και βυζαντινά εργαστήρια της Ελλάδας. Θέματα παραγωγικής τεχνολογίας (4ος-14ος αι.), μεταπτυχιακή εργασία, Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

Τζιαφάλιας Α., 1994. Αναζητώντας την αρχαία Μελίβοια, Θεσσαλία, Δεκαπέντε χρόνια αρχαιολογικής έρευνας, 1975-1990. Αποτελέσματα και προοπτικές. Πρακτικά Διεθνούς Συ-

νεδρίου. Λυών, 17-22 Απριλίου 1990, τ.2, Αθήνα, 143-152.

Vemi V., 1989. Les chapiteaux ioniques de Grece e l' epoque paleochretienne, Paris.